

Προκαταρκτική έκθεση προτάσεων για την περαιτέρω συνέχιση μελέτης αποκατάστασης καθολικού της Νέας Μονής Χίου

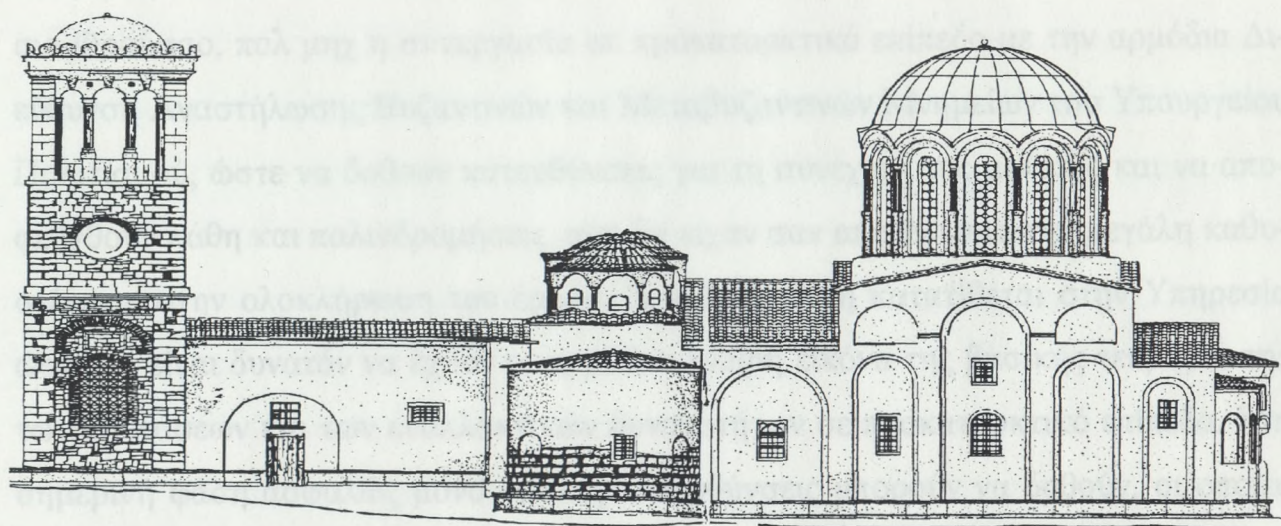
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ
ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Σωτήρης Βογιατζής & Συνεργάτες
Λεμεσού 29 Παπάγου 156 69 Τ/φ 01-6523823 Fax 01-6519843

Αθανάσιος Φρούσσοις, Πολιτικός μηχανικός
Αγ. Αναργύρων 17, Νέα Χαλκηδόνα 14343, Τ/φ 01-2183838

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1998

Προκαταρκτική έκθεση προτάσεων για την περαιτέρω συνέχιση μελέτης αποκατάστασης καθολικού της Νέας Μονής Χίου

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ
ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Σωτήρης Βογιατζής & Συνεργάτες
Λεμεσού 29 Παπάγου 156 69 Τ/φ 01-6523823 Fax 01-6519843

Αθανάσιος Φρούσσος, Πολιτικός μηχανικός
Αγ. Αναργύρων 17, Νέα Χαλκηδόνα 14343, Τ/φ 01-2183838

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1998

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

A. Γενικά.

Κατά την προηγούμενο έτος εκτελέστηκαν από το Υπουργείο Πολιτισμού εργασίες αποκάλυψης των εξωτερικών τοιχοποιιών του καθολικού της Νέας Μονής Χίου, καθώς και διερευνητικές τομές, οι οποίες παρέχουν νέα στοιχεία για τη μελέτη του κτηρίου. Λόγω της μεγάλης ιστορικής και καλλιτεχνικής σημασίας του μνημείου θεωρήθηκε απαραίτητο από τους μελετητές Σωτήρη Βογιατζή, αρχιμηχ και Αθανάσιο Φρούσσο, αρχιμηχ η συνεργασία σε προκαταρκτικό επίπεδο με την αρμόδια Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού, ώστε να δοθούν κατευθύνσεις για τη συνέχιση της μελέτης και να αποφευχθούν λάθη και παλινδρομήσεις, που θα είχαν σαν αποτέλεσμα την μεγάλη καθυστέρηση στην ολοκλήρωση του έργου. Η έκθεση αυτή κατατίθεται στην Υπηρεσία ώστε να είναι δυνατόν να έχουν οι αρμόδιοι πλήρη εικόνα της βασικής τεκμηρίωσης των προτάσεων και των εναλλακτικών δυνατοτήτων σε προκαταρκτικό επίπεδο. Στη σημερινή φάση ασφαλώς μόνο γενικές κατευθύνσεις μπορούν να δοθούν, οι οποίες δεν δεσμεύουν την Υπηρεσία παρά μόνο στο συγκεκριμένο επίπεδο που θα γίνουν οι παρατηρήσεις.

B. Ιστορική εισαγωγή.

Η Νέα Μονή της Χίου ιδρύθηκε στα μέσα του 11ου αιώνα με αυτοκρατορική χορηγία από τον τότε αυτοκράτορα του Βυζαντίου Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο. Πέραν της χρηματοδότησης για την κατασκευή του καθολικού ο αυτοκράτορας έστειλε από την Κωνσταντινούπολη, όπως ήταν τότε η συνήθεια, πολυτελή οικοδομικά υλικά που δεν ήταν δυνατόν να βρεθούν στο νησί. Έτσι στο κτήριο ενσωματώθηκαν σπάνια μαρμάρινα μέλη, και θαυμάσια ψηφιδωτά, οι ψηφίδες των οποίων ήρθαν από εργαστήρια της Κωνσταντινούπολης. Ακόμα είναι σίγουρο ότι αυτοκράτορας έστειλε

ψηφοθέτες για την κατασκευή τους καθώς και άλλους ειδικευμένους τεχνίτες και αρχιτεχνίτες, με αποτέλεσμα το κτήριο να αποτελεί σήμερα ένα από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Κωνσταντινουπολίτικης τέχνης του 11ου αιώνα. Μαζί δε με το καθολικό του Οσίου Λουκά στην Βοιωτία και την Μονή Δαφνίου στην Αττική αποτελεί την τριάδα των σημαντικότερων μεσοβυζαντινών μνημείων του Ελλαδικού χώρου που έφθασαν ως τις μέρες μας.

Γ. Επεμβάσεις – Οικοδομικές φάσεις.

Το κτήριο έφθασε ως τον 19ο αιώνα σε σχετικά καλή κατάσταση. Νεώτερες επεμβάσεις όμως αλλοίωσαν τη αρχική του μορφή. Κατά την καταστροφή της Χίου από τους Τούρκους το 1822 ανασκάφηκε το δάπεδό του και πυρπολήθηκε με αποτέλεσμα να προκληθούν ανεπανόρθωτες βλάβες στο κτήριο και το διάκοσμό του. Το έργο των Τούρκων αποτελείωσε ο μεγάλος σεισμός του 1881, κατά τον οποίο το εξασθενημένο καθολικό υπέστη μεγάλη βλάβη. Συγκεκριμένα κατέρρευσε ο τρούλος, ο ανατολικός τοίχο του κυρίως ναού καθώς και μέρος του ιερού βήματος και της ορθομαρμάρωσης.

Το 1891 έγιναν εργασίες αποκατάστασης που προσέδωσαν στο καθολικό τη σημερινή του μορφή αντικαθιστώντας τον βυζαντινό τρούλο με τον υπάρχοντα. Ο τρούλος κατασκευάστηκε με σιδερένιο σκελετό και επένδυση από τούβλα για λόγους ελαφρότητας. Ακόμα επισκευάστηκε η εσωτερική ορθομαρμάρωση και απέκτησε την σημερινή της μορφή. Πολλά από τα μάρμαρα αντικαταστάθηκαν με ζωγραφισμένα επιχρίσματα και οι λεπτοί μαρμαρίνοι κιονίσκοι με τις σημερινές παραστάδες από κόκκινο χιώτικο μάρμαρο. Η παλαιότερη μορφή του εσωτερικού χώρου σώζεται σε φωτογραφίες της εποχής¹ και μπορεί να τεκμηριωθεί απολύτως.

Κατά την προηγούμενη περίοδο (καλοκαίρι 1997) καθαιρέθηκαν τα εξωτερικά επιχρίσματα και αποκαλύφθηκε η εξωτερική τοιχοποιία του μνημείου. Παράλληλα έγιναν διερευνητικές τομές η επεξεργασία των οποίων έγινε από τους μελετητές στην

¹ Χ. Μπούρας, Η Νέα Μονή της Χίου, Αθήνα, 1981, σ. 56, εικ. 22,23.

έκθεση που υποβλήθηκε στην Υπηρεσία το Σεπτέμβριο του 1997. Η αποκαλυφθείσα τοιχοποιία περιλαμβάνει πολλές διαφορετικές φάσεις οι οποίες συνοπτικά μπορούν να περιγραφούν παρακάτω:

α. αρχική φάση του 11^{ου} αιώνα. περιλαμβάνει τα κατώτερα στρώματα του βόρειου και νοτίου τοίχου του κυρίως ναού μέχρι το ύψος των ανώτερων κογχών, τους τοίχους του ιερού βήματος και του εσωνάρθηκα. Είναι κατασκευασμένη με αργολιθοδομή μέτριας ποιότητας, η οποία διακόπτεται από ζωνάρια τριπλής σειράς τούβλων. Στα ανώτερα σημεία η τοιχοποιία είναι πλουσιότερη και περιλαμβάνει κεραμικά κοσμήματα καθώς και ενδιαφέροντα τόξα κατασκευασμένα από λίθους εναλλάξ με πλίνθους ή μόνο πλίνθους. Η αρχική τελική εμφάνιση της τοιχοποιίας αυτής δεν ήταν η σημερινή. Όπως προκύπτει από:

- τις παλαιότερες εργασίες που είχαν γίνει στο καθολικό το 1987, όποτε αποκαλύφθηκε η στέγη του εσωνάρθηκα² και η αφανής πλευρά του που ακούμπησε στον εξωνάρθηκα και παρέμεινε αδιατάρακτη
- την έρευνα σε προστατευμένα σημεία του ναού που διατηρείται η αρχική επένδυση
- την τεκμηρίωση από παρόμοια και ίδιας εποχής κτήρια (βλ. παρακάτω)

η αρχική μορφή του κτηρίου ήταν ως εξής: Την αργολιθοδομή κάλυπτε λεπτό στρώμα από κονίαμα πάχους περίπου 1εκ, ουσιαστικά ένα παχύ αρμολόγημα, το οποίο σκέπαζε τις πέτρες, αλλά άφηνε τα κεραμικά κοσμήματα και γενικώς τα τούβλα ακάλυπτα. Στα σημεία που υπήρχαν αυτά το κονίαμα σταματούσε με ένα ελαφρό φάλτσο κόψιμο. Στις καλυμμένες επιφάνειες υπήρχαν χαράγματα με το μυστρί με μεγάλη κανονικότητα που απομιμούνταν ισόδομο σύστημα δομής, πιθανόν και χρώμα (το οποίο όμως δεν σώθηκε πουθενά). Το κονίαμα ήταν από ασβέστη και αδρανές από θυμιανούσικη άμμο, που έδινε πορτοκαλί χρώμα και ίσως και κεραμίδι. Σώζεται ακόμα σε ορισμένα σημεία ανάμεσα στα τούβλα και το είχαμε θεωρήσει, κακώς, στην

² Βλ. σχετικά Σ. Βογιατζής, Νεότερα στοιχεία για την οικοδομική ιστορία του καθολικού της Νέας Μονής Χίου, ΔΧΑΕ περ Δ, τ. ΙΔ, (1987-1988), σ. 159-172.

αρχική έκθεση ως απλό αρμολόγημα. Αντίθετα το κονίαμα από ασβέστη και χονδρόκοκκο αδρανές δεν ήταν παλαιότερη φάση αρμολογήματος, αλλά κονίαμα δομής το οποίο ήταν καλά πατημένο και σταματούσε 1,5-2εκ από την εξωτερική επιφάνεια των κεραμικών κοσμημάτων, ώστε να μπορεί να υποδεχτεί το τελικό στρώμα.

Παρόμοια εξωτερική εμφάνιση παρατηρήθηκε σε πολλά κτήρια της ίδιας εποχής, αλλά και μεταγενέστερα, και φαίνεται ότι ήταν ο πλέον συνηθισμένος τρόπος τελειώματος της Κωνσταντινουπολίτικης μεσοβυζαντινής σχολής. Συνοπτικά μπορούμε να αναφέρουμε: το καθολικό της μονής Αγίας Ελεούσας στη Veljusa της Σερβίας³, τη μεσοβυζαντινή φάση της μονής Στουδίου στην Κων/πολη⁴, στον ναό του Πανεπόπτη στην Κων/πολη⁵, στο καθολικό της μονής Βατοπεδίου⁶, στον ναό της Επισκοπής στην Αγιά Χανίων⁷, στο καθολικό της μονής Λινού στο Παπίκιον όρος⁸, στο ναό του Αγίου Ιωάννου στο Ρουκάνι⁹, στο ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου στο Φόδελε¹⁰, στην Κοίμηση Θεοτόκου του Ποταμιού Καρλόβασου Σάμου¹¹ καθώς και σε μεταβυζαντινά παραδείγματα όπως στον Τίμιο Πρόδρομο στις Καρυές¹². Σε όλα

³ Miljkovic-Peppek, σ. 96-114, σχ. 16, 19, 20, πιν I-V,

⁴ Vocotopoulos, The role of Constantinopolitan Architecture during the Middle and Late Byzantine Period, Akten des XVI Intern. Byzantinisten-kongresses JOB 28, 1979, 1/2, σ. 553, σημ 11, όπως και H. Schaefer, Architekturistorische Beziehungen zwischen Byzanz und die Kiever Rus im 10 und 11 Jahrhundert, Istanbuler Mitteilungen 23/24, 1973-1974, σ. 223-224, εικ 100,3

⁵ Vocotopoulos, ο.π. σ. 553, σημ 11, όπως και H. Schaefer, ο.π., σ. 223-224, εικ 100,3

⁶ Δημοσίευτο μελετάται από τον Σ. Μαμαλούκο από τον οποίο και η πληροφορία.

⁷ Δημοσίευτο.

⁸ Δημοσίευτο.

⁹ Vocotopoulos, ο.π., σ. 557, εικ. 5.

¹⁰ Vocotopoulos, ο.π., σ. 557, εικ. 4.

¹¹ Κ. Παπαϊωάννου, Εκκλησίες και μοναστήρια της Σάμου, Αθήνα, 1997, σ. 20.

¹² Δημοσίευτο.

τα παραπάνω παραδείγματα σώζονται επενδύσεις παρόμοιες με αυτή που περιγράψαμε παραπάνω.

Η ίδια μορφή παρατηρήθηκε και στο ανατολικότερο τμήμα του λεγόμενου «προσκτίσματος» δηλαδή το κτίσμα δυτικά του εξωνάρθηκα, το οποίο κατά κάποιον τρόπο συνδέεται χρονικά με την α' φάση.

β. δεύτερη φάση, πιθανόν και αυτή στον 11^ο αιώνα. Περιλαμβάνει τον εξωνάρθηκα. Είναι κατασκευασμένη με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα με ισχυρό κουρασάνι το οποίο επικαλύπτει πολλές φορές τις πέτρες οι οποίες είναι ακανόνιστες.

γ. τρίτη φάση, πιθανόν τουρκοκρατίας. Πρόκειται για τμήματα τοιχοποιίας από απλή αργολιθοδομή, που συμπληρώνουν το «πρόσκτισμα».

δ. τέταρτη φάση του 19^{ου} αιώνα. Περιλαμβάνει τον τρούλο, ο οποίος είναι κατασκευασμένος από πλινθοδομή από βιομηχανικά τούβλα και αφανείς μεταλλικές ενισχύσεις, την ανατολική όψη του κυρίως ναού, καθώς και την κορυφογραμμή του βορείου και νοτίου τοίχου που είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή με μεγάλο ποσοστό ενθέτων τούβλων.

Δ. Παθολογία.

Σήμερα το μνημείο παρουσιάζεται σε μέτρια κατάσταση διατήρησης. Τα σημαντικότερα είναι τα παρακάτω:

α. Ρωγμές σε πολλά σημεία που οφείλονται στους κατά καιρούς σεισμούς και καταπονήσεις.

β. Σημαντικές ρηγματώσεις στον τρούλο που οφείλονται στην οξείδωση του μεταλλικού σκελετού του.

γ. Διάβρωση των ψηφιδωτών από την υγρασία και κινδυνεύουν με κατάρρευση, ενώ τα κενά από ψηφίδες που έπεσαν έχουν συμπληρωθεί πρόχειρα.

δ. Οι ορθομαρμαρώσεις και τα δάπεδα έχουν υποστεί μεγάλες καταστροφές και αλλαγές από το χρόνο και τις κατά καιρούς λεηλασίες.

Στη σύγχρονη εποχή εκτελέστηκαν κατά καιρούς αποσπασματικές εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης που αντιμετώπισαν ορισμένα επικίνδυνα ή άμεσα προβλήματα του

μνημείου, αλλά όχι το σύνολο του με αποτέλεσμα να παρουσιάζει τη σημερινή του μέτρια κατάσταση διατήρησης.

Ε. Προτάσεις.

Οι προτάσεις στηρίζονται στην τεκμηρίωση των παλαιότερων φάσεων, αλλά ασφαλώς θα πρέπει να ανταποκρίνονται στις σημερινές τάσεις αποκατάστασης των μνημείων, καθώς και να είναι κατά το δυνατόν αντιστρεπτές. Οι κυριότερες κατευθύνσεις της μελέτης αφορούν τα παρακάτω σημεία:

- Εξωτερική εμφάνιση
- Μορφή τρούλου
- Εσωτερική μορφή κυρίως ναού

α. Εξωτερική εμφάνιση. Δεν προτείνεται επανατοποθέτηση των επιχρισμάτων που καθαιρέθηκαν, που αποτελεί όμως δυνητικά μια πέμπτη εναλλακτική λύση. Σε όλες τις περιπτώσεις ο τοίχος του εξωνάρθηκα διατηρεί το πλινθοπερίκλειστο σύστημα ακάλυπτο, ενώ η φάση της εποχής της Τουρκοκρατίας καλύπτεται με επίχρισμα. Ακόμα με επίχρισμα καλύπτονται οι τρεις τρουλλίσκοι του εξωνάρθηκα, των οποίων η τοιχοποιία αποκαλύφθηκε πρόχειρη και ευτελής. Προτείνονται τέσσερις εναλλακτικές λύσεις:

1. Διατήρηση της κατάστασης του εξωτερικού κελύφους ως έχει. Απλό αρμολόγημα του τοίχου με το κονίαμα που περιγράφηκε παραπάνω. Είναι η εναλλακτική λύση που οπτικά είναι ίδια με το σχέδιο της υπάρχουσας κατάστασης.

2. Αποκατάσταση των ανοιγμάτων όπως ήταν αρχικά, σύμφωνα με τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν. Απλό αρμολόγημα σύμφωνα με τα παραπάνω.

Εναλλακτικά προτείνεται και η αντικατάσταση της κορυφογραμμής της στέγης με καμπύλες απολήξεις. Η μορφή αυτή της κάλυψης ανταποκρίνεται στο σχέδιο της μονής από τον μοναχό Barskij, καθώς και σε αντίστοιχα μνημεία της Κωνσταντινουπολίτικης σχολής της εποχής (βλ. παραπάνω).

Τις καμπύλες απολήξεις αυτές παρατηρούμε και στα άλλα μνημεία της Χί-

ου, την Παναγία Κρήνα, τους Αγίους Απόστολους στο Πυργί, την Παναγία Σικελιά¹³ κλπ, τα οποία θεωρούνται μεταγενέστερα αντίγραφα του καθολικού της Νέας Μονής.

3. Αποκατάσταση των ανοιγμάτων και κορυφογραμμής όπως παραπάνω. Οι τοίχοι καλύπτονται με λεπτό αρμολόγημα-επίχρισμα με χαράγματα σύμφωνα με τον τρόπο της αρχικής φάσης που περιγράψαμε παραπάνω.

β Μορφή του τρούλου. Μετά την αποκάλυψη της κατάστασης της τοιχοποιίας και εν όψει της προτεινόμενης διατήρησης του μνημείου ανεπίχριστου έχει γίνει φανερό ότι η σημερινή μορφή του τρούλου έρχεται σε δυσαρμονία με την νέα εμφάνιση του ναού. Ομως η καθαίρεση και αντικατάστασή του θα προκαλέσει πολλά προβλήματα επιστημονικά, αισθητικά, στατικά, κατασκευαστικά και λειτουργικά. Αλλωστε ούτε για την αρχική μορφή του παλαιού τρούλου μπορούμε να αποφανθούμε με ακρίβεια 100%, ούτε πολύ περισσότερο για τις κατασκευαστικές του λεπτομέρειες, αλλά και η φόρτιση της ήδη βεβαρημένης και γηρασμένης τοιχοποιίας με ένα τέτοιο φορτίο δεν είναι επιθυμητή. Ακόμα δε ότι και να κατασκευαστεί θα είναι μια λύση σημερινή όχι αυθεντική. Προτείνεται λοιπόν η στερέωση του υπάρχοντος τρούλου και η μετασκευή του ώστε χωρίς να καθαιρεθεί ο τρούλος θα επιτευχθεί ένα αποτέλεσμα που θα αποτελεί μια ενδιάμεση, καθ' όλα αντιστρεπτή λύση στο πρόβλημα. Προτείνεται λοιπόν η αναμόρφωση του τρούλου σύμφωνα με τα σκαριφήματα. Διατηρείται ο σημερινός τρούλος, αλλά επενδύεται σε ορισμένα σημεία με ελαφριά πλινθοδομή, ώστε να αποκτήσει μορφή που να προσεγγίζει περισσότερο τα βυζαντινά πρότυπα. Η λύση είναι οπωσδήποτε αντιστρεπτή και δίνει την δυνατότητα επανατοποθέτησης ορισμένων από τα αυθεντικά γλυπτά μέλη του αρχικού τρούλου στη θέση τους.

Η επιλογή μιας ή συνδυασμού των εναλλακτικών λύσεων εναπόκειται στην Υπηρεσία.

¹³ Α. Κ. Ορλάνδος, Monuments byzantins de Chios, Athenes 1930.

γ. Εσωτερική εμφάνιση. Η εσωτερική αρχική διαμόρφωση του κυρίως ναού είναι απολύτως γνωστή και τεκμηριωμένη από φωτογραφίες που τραβήχτηκαν αμέσως μετά τους σεισμούς. Δημοσιεύεται από τον Α. Κ. Ορλάνδο¹⁴ και τον Χ. Μπούρα¹⁵. Τα σχέδια του τελευταίου συμπεριλαμβάνονται μάλιστα στην παρούσα προκαταρκτική πρόταση. Ωστόσο η αποκατάσταση του εσωτερικού μολονότι δυνατή από την άποψη της τεκμηρίωσης, θα προσκρούσει σε πολλές δυσκολίες που κάνουν το έργο αυτό όχι εύκολα πραγματοποιήσιμο. Συγκεκριμένα

1. Κατ αρχήν η στατική μελέτη εκφράζει επιφυλάξεις (βλ. σχετικά) ως προς την στατική επάρκεια του κτηρίου που θα προκύψει εάν αφαιρεθούν οι συμπαγείς μαρμαρίνες παραστάδες.
2. Κατά δεύτερο λόγο η τοποθέτηση των παραστάδων επέφερε μεγάλες ζημιές στο μνημείο που έχουν λίγο – πολύ καλυφθεί σήμερα από την ύπαρξη αυτών καθ' εαυτών των παραστάδων. Πιθανή αφαίρεσή τους θα δημιουργούσε πληγές στο μνημείο που δύσκολα μπορούν να καλυφθούν.
3. Τα μορφολογικά και κατασκευαστικά προβλήματα που θα προκύψουν κατά την εκτέλεση των εργασιών δεν είναι δυνατόν να προβλεφθούν και η δυνατότητα το τελικό αποτέλεσμα να μην είναι το απαιτούμενο είναι πιθανή.

Για τους παραπάνω λόγους προτείνουμε κατ οικονομίαν να διατηρηθούν οι παραστάδες στο εσωτερικό ως έχουν και να γίνουν βελτιώσεις μόνο της εσωτερικής εμφάνισης.

Συνεπώς και για το θέμα αυτό αναμένεται προκαταρκτική απόφαση της Υπηρεσίας για τη συνέχιση της μελέτης.

Αθήνα 25 Ιανουαρίου 1998

Ο Συντάξας

ΣΩΤΗΡΗΣ Δ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ
ΔΙΠΛΩΜ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΣΟΒΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ
ΜΕΛΟΣ Τ.Ε.Ε. ΑΡΙΘ. ΜΗΤΡΩΟΥ 26102
ΛΕΜΕΣΟΥ 29 - ΠΑΠΑΓΟΥ - ΤΗΛ. 65.23.823

¹⁴ Α. Κ. Ορλάνδος, ο.π.

¹⁵ Χ. Μπούρας, Η Νέα Μονή..., ο.π.,

